

Av Landsmålsarkivets frågelistor
äro till augusti 1928 följande
tryckta:

1. MJÖLKHUSHÅLLNING.
2. TRÖSKNING.
3. PERSONERNA I GÅRDEN OCH
BYN.
4. HIMLAVALVET OCH VÄDER-
LEKEN.
5. TID OCH TIDSINDELNING.
6. BRÄNNVINSBRÄNNING.
7. LÖV- OCH MOSSTÄKT.
8. GRUVOR.
9. RENLIGHET.
10. TILLTAL OCH HÄLSNINGAR.
11. HANDEL OCH LIVET PÅ
FÄRDVÄGAR.
12. FÅBODVÅSEN.
13. ELD OCH ELDGÖRNING.
14. BIN OCH BISKÖTSEL.
15. HÅGNADER.

13. ELD OCH ELDGÖR- NING

Eld ock eldgörning.

1. Allmänna frågor om elden.

Hur uttryckes begreppet **fatta eld** (tändas, itändas, fastna i, låga upp, flurra, ta eld, futta eld, flutta eld)?

Ord för **eldfängd** (eldfängig, eldfos, eldfnos, eldflog, nimm, eldflyt, eldfång)? Hur uttryckes motsatsen till eldfängd (eldhårdig)?

Ord för **gnista** (gnistra, tista, tistra, tostra, eldtina, tinder, sinner)? Ord för **gnistra** (spruta gnistor, futta, tindra, tosta, tostra; det står en eldkvast, eldsprut, eldbuske ur skorsten)? Finns någon benämning på en eldgnista, som fräsande sprakar ur eldstaden fram i rummet (t. ex. prästakäring)?

Vilka substantiv finnas för begreppen eld, låga, flamma? Andra uttryck för **eld** (brand, bråne, värme, brasa, bässja, blasa, basseld, skurr, fyr, eldfis, damm, lukar)? Finnes särskild benämning på **självtänd eld**, alstrad genom friktion, överhettning eller på annat sätt, t. ex. »kvarnen slog nödeld i mjölet»; »stå framför brasan, så att det tar nödeld i kläderna» (jfr bildliga uttryck som »han svor, så att det kunde ta nödeld»)? Finns ordet nödeld eller motsvarande (t. ex. löpeld) även om sådan eld, som tränger ut genom springorna i en bristfällig eldstad? Användes ordet även om gnideld eller vrideld (t. ex. fila eller gno nödeld)? Jämför kap. 2 A samt kap. 5! Vilka uttryck användes om eld, som uppstår genom självantändning i en hölada, där fuktigt hö legat för tätt packat? Observera härvid även sammansättningar med eld-, fyr- o. s. v. som fyrfat, fyrpanna, fyrdon etc.! Om ord för **elda** se nedan!

Ord för **brinna**: det tinar, pyrar, myrar, om det brinner smått; det pölar, lurrar, mårnbrinner, om det brinner tätt ock trögt som en tät massa av spånor; det pistrar, om det brinner illa som sur ved; det lukrar smått, det flamar upp, det flasar ock brinner, det lågar, det flamar, det sprakar, det lådrar, låar, det blossar upp, det puffar, futtar, som då en smula krut antändes; det blålagar; det alar upp eller anar upp, då en nästan utslocknad eld flamar upp på nytt; det mårklar ock brinner i spisen; det möljar i askan; det eldas under askan; det ulmar, gåsar, när det brinner med tjock rök; det har pyrt ut? Jfr nedan under »brasa» m. m.!

Uttryck för **förtåras av eld** (brinna upp): hur heter ock vad betyder värket bränna? det bränns? Hur kallas brännsår? Hur kallas det att 'vara rädd om elden'? 'att leka med elden'? Anteckna på dialekten uttryck motsvarande »bränt barn skyr elden».

Om våldeld ock vad därmed sammanhänger se kap. 3.

Vilka ord finnas för begreppet en eldbrand (kåse, kåsne)? Hur böjes ordet brand? Vad kallas bränder, som svartna på grund av dåligt drag i ugnen (svartsugga, svartgylta)?

Vilka ord användas för att beteckna **eldsken** (eldskämm)? Lågans fladdrande (sveppa)?

Hur uttryckas begreppen **brännbar** ock **eldfast**?

Vilka ord beteckna **uppvärmning genom eld** (masa sig för spisen, brassa sig, basa sig, baka sig)?

Hur kallas det att bli **svedd** av eld? Finnas uttryck motsvarande »hä lukt svenan» (det luktar svett, vidbränt)? Vad menas med »en sven katt»?

Uttryck för att **det sprakar** i elden? Uttryck för att det sjunger i skorsten, när det brinner med starkt drag? Uttryck för utstrålning från eld ock för luftdallring över elden (det glindrar)?

Vilka ord finnas för begreppen **glöd** ock **kol**, ock hur skiljas de från varandra? Hur uttryckas »glöda», »rödglödgd», (glödanste röd), vitglödgd? Hur uttryckes **förkolnad**?

Uttryck för begreppet **eldmörja** (eldgläsa, ässja, ajsa,

mörjeeld)? Finns särskilt ord för glödande aska av halm, varmed en ugn eller bakugn eldats upp (ysle, vissle)?

Vilka ord finnas för **aska**? **Falaska** (falke, falske, falsne, lättaska)? Vad kallas platsen i spisen, där askan ligger (askgräva, gruva)? Finnas andra ord för återstoden av något förbränt (t. ex. falme om förbränt papper)? Finns uttrycket falna av eller annat uttryck för att sakta slockna?

Hur uttryckes i övrigt begreppet **slockna**? Hur uttryckes begreppet **släcka**? Vad säges om en slocknad eld (det är eldslucki, slock)?

Hur uttryckes begreppet **rök** (tjock ock tunn rök? röken bolmar, ringlar sig)? Finnas uttryck motsvarande »det dimmar ur skorstenen», »det ommar»? Sprängrök? Det ryker, röker in, röker ut, blåroker, röken hjällar sig under taket? Vad kallas instängd rök (kvavrök, trängrök, tvinnrök)? Särskilt tjock ock tät rök (fällrök)?

Hur uttryckes begreppet **sot** (på kokkärl, på eldstaden, i taket)? Finns uttryck motsvarande »grytan är orimmader» (grytan är ej sotig, d. v. s. ny, obegagnad)?

Hur uttryckes begreppet **os** (gera, kallos)? Genus? Finns uttryck motsvarande »det osar bränt, hett, katt, Karl Petter»? Hur användas de?

2. Elden i människans tjänst.

A. Göra eld.

Gnideld (gnoeld, nödeld)? Gnida eld (gno eld, göra gnideld)? Underträ (hård)? Gnidpinne, gnidkäpp, gnidstör? Av vilket trädslag var vartdera »träet»? Beskriv de båda »träens» storlek ock utseende samt hur de höllos vid gnidningen! Bestod underträet av en hel stock, på vilken man gned? av en plank, på vilken man »sågade» med gnidpinne? Satte man gnidkappen »i bänd» i en torr husknut? mellan ett par torra träbitar? i en torr trädklyka? mellan fönstret ock fönsterfodret? mellan dörren ock dörrtröskeln? Gjorde man upp eld med tilljälps av en snett avskuren stör, som

gneds mot en torr stock i en stugvägg? med spetsen av slagan mot en springa i logväggen? med ändan av hötjugans skaft? med ändan av ett yxskaft? mot en slät planka på logen? med en »gnidpinne» mot en »tavla»? Lade man stött svavel eller »maskmjöl» av trä i »spåret» för att fortare få eld? Kände man metoden att göra upp eld genom att gnida en stång över en något murken stubbe? genom att gnida med vidja eller tåg omkring en stubbe?

Fig. 1. Eldgnidning med käpp mot ekskålla.

Ur Fataburen 1913, s. 91.

Hur fångade man den erhållna gnistan (fnöske, torra trasor, en bit av skjortan, torrt gräs)? Hölls fnösket intill friktionspunkten, eller trycktes det ned i fördjupningen?

Funnos mera egendomliga användningar av gnidelden, ock från vilka tider ock tillfällen känner man den (röka boskapen med den, låta hästarna lukta på den, bränna upp »maskskred» med den, tända kolmilan med den, bränna svedjor med den, röka skötarna med den, tända valborgsmäss- eller påskeld eller julbrasan med den)? Eller annan högtidseld? Användes det avnötta trämjölet (vridstubbet) på något särskilt sätt? (Se fig. 1—2.)

Vrideld (vridmotseld, vriden eld, vreneld)? Vrida eld (taga vrideld, draga eld)? Kände man metoden att åstadkomma eld genom att rulla en torr träpinne (benämningar: kavle, kavel, drill eller dyl.) mellan händerna mot ett torrt trästycke? mot en torr trädstam? mot ett hål (nav) i ett säte el. dyl.? Av vilka trädslag skulle »handdrillen» ock »härden» vara? Vilken skulle vara hårdast? Trädslagens

Fig. 2. Eldgnidning med två käppar i kors.

Ur Fataburen 1912, s. 4.

genus? Har man sammanställt uppgörandet av nödeld med könsakten? På hur kort tid kunde man i gynnsammaste fall erhålla eld? Kände man användning av en eller två snodder (snöre, töm, läderrem), med tilljälp av vilka drillpinnen snoddes runt? Har man använt en eller flera stenar eller en brädlapp att prässa fast eller tynga ned drillpinnen med? Eller en dörr ock dörrpost, spiltväggar, en kluven stubbe som stödjepunkter för drillpinnens båda ändar? Har man satt drillpinnen i en klyka? Var snodden försedd med en därvid knuten båge av en (drillbåge, drillpiska)? Drillens längd ock tjocklek?

Var drillpinnen en manshög käpp, spetsad i båda ändarna? Fanns det hål i kavlen för fnöske? Var kavlen skinnklädd? Hölls drillpinnen i lodrätt eller vågrätt läge? Hällde man tjära på friktionsstället? Eller strödde man trämjöl (maskmjöl) på det? Brukade eldvridningen utföras av en, två eller tre personer? Skulle de vara besläktade med varandra eller bära vissa namn? Vara ogifta eller gifta? Jfr fig. 3—5.

Har man använt samma metod med sten som underlag? Eller borrat hål i sten på liknande sätt?

Fig. 3. Handdrill.

Ur Fataburen 1913, s. 197.

Kände man metoden att åstadkomma eld medelst en krokig eller krokigt böjd käpp? att använda spolpinnen på en spolrock att spinna eld med? Användes en borrsving? En skiva såsom »sväng» på drillen? Jul mot träaxel? Har i samband med dessa eldvridnings- eller eldborrningsmetoder något ord med sammansättningsleden »ella-» eller »elle-» använts, t. ex. »ella»-pinne, varvid »ella-» eventuellt även kunde betyda tapp?

Soleld: solglas? Användes sådana möjligen av valljon? Hur betedde man sig därvid (murken stubbe, fnöske)?

Förekom det, att man använde glasögon som solglas (t. ex. för att antända en linnetrasa)?

Slageld ock därvid använda **elddon:** **Slå eld** (flinta upp eld, hugga eld)? **Flinta** (eldsten)? Varifrån fick man flintan (gamla bössflintor)? Kunde flintan ersättas av annan sten, t. ex. kvarts (kattsten, kattflinta)? Finnes ex. på att man slagit eld endast med tilljälp av två stenar, t. ex. flinta ock kvarts? eller »kis»? eller med yxa mot sten? Ha »eld ock yxa» i folktron ansetts särskilt kraftbringande?

Eldstål (eldjärn, eldförsjärn, flintstål)? Beskriv eldstålets storlek ock form, möjligen med en enkel ritning! Var

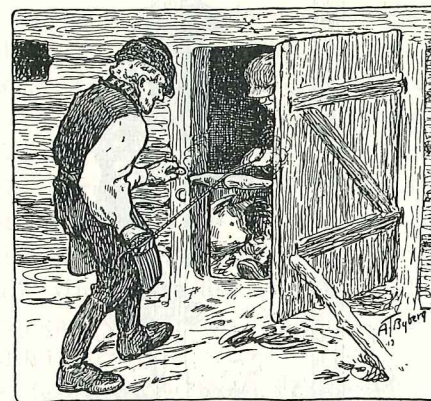

Fig. 4. Handsnoddrill.

Ur Fataburen 1913, s. 205.

det spetsigt, avrundat eller tvärhugget i ändarna? Kunde det, t. ex. på jaktfärder, tjäna flera ändamål? Giv ex. på eldstålets användning som botande eller skyddande medel (bota utslag med eldstål, bära eldstål på sig, eldstål i barnets vagg etc.)! Har flintan haft liknande användning? Voro eldstålen någonsin hemgjorda? Eller varifrån fick man dem?

Eld-don (eldföre, eldförsdon, flintdon, eldben, sköre, skyre)? Vad menades med detta ord (stål ock flinta, stål, flinta ock fnöske, stål, flinta, fnöske ock pung)? Var hade elldonet sin plats i stugan (på skygget, i ugnshålet)? I vilka klädesplagg buro männen stål, flinta, fnöske ock svavelstickor? Eller buros elldonen i band om halsen?

Hur förvarades elldonets delar (i en eldpung, eldförspung, eldförsskrock, skör-ask, skörestunna, skyrdosa, fnöskpung, flintpung, elldonpåse)? Varav var eldpungen gjord? Var den hemmagjord, eller köptes den? Fanns någon anordning för dess hopknäppande? för dess hoprullande eller hopdragande med snodd? fastsättande vid bältet? Hade eldpungen ett, två eller flera rum? Hängde vid eldpungen en svavelkopp (brännstenskopp) eller ett fodral för svaveltrådsstumpar?

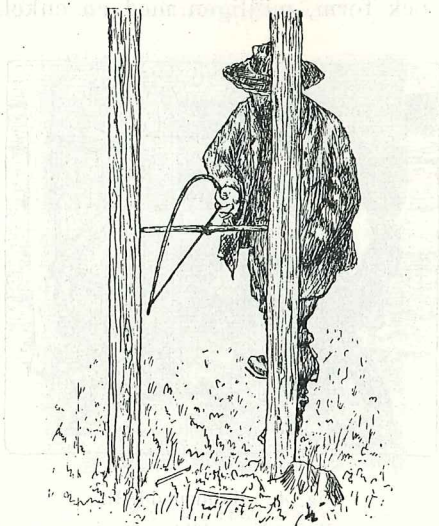

Fig. 5. Bågsnoddrill.

Ur Fataburen 1913, s. 214.

Vad betydde nöske (snösk; »allt, varmed gnistor uppfångades»)? Vad slags ticka användes därtill (bok-, björk-, pil-, sälg-)? Vad kallades den (vit-tjuka, vittkås)? Hur beredde man fnöske (fnösksvamp)? Vad skars bort? kokades det i asklut? torkades? gnuggades? bultades med träklubba? bärgkrut? salpeter? dricka? Hade man någon särskild ho e. d., i vilken man bultade fnösket? Vad kallades denna? Hur hölls fnösket vid eldslagningen? Vad betydde tunder (»fnösksvamp», »mureket trä», svart-tjuka)? Vartill användes tunder-eld? Betecknade orden »fnöske» ock »tunder» också olika delar av

svampens inre? Förekom det, att man i st. f. fnöske använde halvbrända linnelappar (sköre)? blånor med sot på? pulvriserat kol? Förekom det, att fnöske köptes av kringresande försäljare? Hur förvarades förrådet av fnöske (i skinnpåse under taket)?

Elden sindrar från fnösket? Uppfångade man elden från fnösket medelst träkol ock blåsning? medelst spånor? medelst strumpor, svaveltråd (brännstensljus)? medelst svavelstickor? Hur förfärdigade man brännstensljusen (av grovt linnegarn, smält svavel, »stöpa») ock svavelstickorna (tunnspantade, spetsade, svavlade i ena ändan)? Hur stora voro svavelstickorna? Av vilket träslag?

Tändstickor. När kommo fosforstickor (svavelstickor, dragstickor, strykstickor, repstickor) först i bruk i Eder ort? Vilka olika slag av stickor betecknade dessa namn? Hur tillverkades de? Varifrån kommo de? Hur tändes de (på eld eller glöd, genom att strykas mot muren, skobotten, byxbaken, strykstickstället, eller mot ett mellan fingrarna sammanklämt plån)? Hur kallas det att tända eld med tändsticka (repa eld, stryka eld, draga eld)? Hur förvarades tändstickorna (stickhål)?

Tändämne (eldtände, tänd, tändyrke, tändämne)? Vad har använts som tändämne? Näver? Torrved (tyre, tändtyre, tyrskate, stubbtyr, törne, turre, tjärutörv, tjärugadd, fetved, kevved, kvinsle)? Jfr Rietz' definition på torrved: »kådfull tallved, som hämtas från roten eller toppen av sörnade träd»! Göres skillnad i benämningen mellan sådan torrved, som tages av tall, ock sådan, som tages av gran (t. ex. flågbrand i förra fallet, men fikatt i senare fallet)? Finns särskild benämning på sådan torrved, som i motsats mot tyrskate ock stubbtyr varken är tagen från toppen eller rotändan, utan från en mellanliggande del av stammen (milllut)? Finns särskild benämning på småhuggen torrved (nöre, tjäruspol)? ock särskilda värb för att beteckna huggandet av torrved (nöra)? Späntade stickor (kårla, kyllersticka)? Att spänta stickor (spinga, spingra, spinglä, spinka, spindra, spjerka, spika stickor, snickra hånkar)? Skulle

stickvirket behandlas på något särskilt sätt (läggas i vatten, för att kådan skulle gå ur den)? Brukade man köpa stickor av gamla gubbar? Vad betalades? Förekommer som tändämne en bit av ett ljus, som sättes i spisen (»att elda med dank»)?

Allmänna uttryck för att **göra upp eld** (tända, fästa i, kinda, kvända, kylla, tutta på, tödda på, tärta, lunta)?

Hur kallas det ställe på ett bål av ris eller på en kolmila, där elden tändes (eldskott)?

B. Elden på härden.

Härden liksom ugnen, ässjan i smedjan m. m. bli i denna frågelista ej föremål för särskilda frågor, då andra frågelistor planeras för sådana ämnen, i sammanhang varmed eldstäderna lämpligen skola behandlas. Även bli flera frågor rörande eldens användning föremål för behandling i andra frågelistor, särskilt lyse, smide m. m.

Bränsle (brännyrke, bränne, eldfång, eldmat, vedräd, vedbrand)? Vilka slag av bränsle ha använts? Beskriv först vedfångsten och vedhuggningen (upphuggning i längder, o. s. v., olika för olika ändamål och träslag)! Hur mättes veden (famn, stavrum)? Benämningar på bättre och sämre ved (tjärved, raskved)? Kunde något under vedhuggningen tagas som varsel?

Benämningar på ris och avfall, som använts till bränsle (stök, skräp, bagnar)? Värb som beteckna insamlandet av dylikt bränsle (stöka, skålvärka)?

Ha torv, halm, torr hästspillning, kogödsel (soltorkad och »vänd») använts som bränsle?

Brasan (eldbrasa, basa, bässja, pistel)? Vilka husrum ha uppvärmts med eldning? Ha transportabla eldgrytor eller fyrpannor funnits? Funnos eldpannor som sängvärmare?

Hur upplades brasan? Ställdes eller lades veden? Lades vedträna i kors (i gista) Eller med tvärträ som underlag (jfr fig. 6)? Stockeldar? Har man täckt över brasan (med jord, kolstybb, aska e. dyl.), för att den skulle hålla sig brinnande länge? Har den seden varit känd, att en lång stock

med den ena ändan lagts på eldstaden ock brunnit som brasa, under det andra ändan vilat på golvet ock, allt eftersom förbränningen fortgick, makats fram mot eldstaden? Hur kallas en sådan stock (bose)? Om benämningar, som ha brukats vid sådant eldningssätt, jfr s. 105. Beskriv förhållandena vid brasan, då denna utgjorde den enda belysningen i stugan?

Tända brasan (göra upp elden)? Vad troddes om den kvinna, som icke kunde få en eld att brinna? Fick vem som

hälst blåsa på elden? Har man brukat någon formel (bön) vid eldens uppgörande?

Varigenom har **julbrasan** skilt sig från vanliga brasor? Fick man närma sig den fastande? Hur har askan använts?

Brassa på? Elda upp? Det brasar ock brinner? Brasan brinner ut (tasslar ut)?

Hur brukar man **sköta brasan**? Vad kallades det att blåsa på elden (pistra), att maka bränsle under grytan (pjalstra, stilla uppför elden), att röra om elden (kara, skara, rykta, sköra, stilla åt, stöta om elden)? Namn på redskapet, varmed elden röres om (skörepåk, skörbrand, brandstör, brandkare, brånastake, brandsbons, eldgaffel, eldkäpp, eldtång, eldkrok, raka, eldskyffel, eldfästa)? Hade man något redskap att skrapa kol av kubbarna med, så att dessa lyste bättre (eldspade)? Förekomma uttryck sådana som »rida brandkara» i betydelsen »stå i skamvrån»? Öppna, strypa åt, stänga spjället, lägga spjället, spjälla? Att »elda för kråkorna»? Man »köper ved ock säljer aska»?

Fig. 6. Brasans uppläggning. 1. Upplagd på »tvärträ». 2. Upplagd i »korsgista».

Skiss av M. Eriksson.

Förekom det, att man strödde något på glöden, så att det skulle bli »god lukt»?

Hur kallades det att på kvällen kara ihop glödande kol under aska på härden för att **bevara eld till morgonen** (fästa eld, fästa värme)? Användes någon formel därvid (»Sent om en kväll grov jag ned min eld» o. s. v.). Vad kallades

sådan eld (varvärme, fästbrasa, fästeld, kvällsbrasa)? Kara ihop glödande kol i spisvrån? Eldrum (eldgruva)? Glödhög (glödstack, glödhässja, glödhärd)? Eldmörja (eldyr)? Elden morar (molar, möljar, mörjar, »brinner utan låga»)? Fästtyckla (fästpanna, eldfästa)? Varmed tog man eld ur de glödande kolen på morgonen (med svavelstickor, brännstensljus)? Förekom handbälg e. dyl. vid uppgörande av eld?

Fanns exempel på att man höll elden fullt brinnande hela natten igenom? Fick t. ex. en större stock ligga ock »mörja» (myla) hela natten? Benämning på stocken (kvälls-käring)? Förekom det, att man för att freda sig för mygg sommartid tände eld på tickor (»svart-tjuka»), som fick brinna ock ryka hela natten?

Uppdrogs åt särskild person att hålla spiselden i stugan vid makt om kvällarna, ock vad kallades en dräng eller piga, som fått denna uppgift (fyrbit, tyrtäfsa)?

Är motsvarighet känd till värbet kusta (av custos?), som enligt Samuel Ödmann användes om de yngre skolpojkar, vilka i Växjö gjorde upp eld åt de äldre på morgnarna, innan dessa stego upp?

Låna eld (låna värme)? Användes detta uttryck också om dem, som gjorde ett hastigt besök? Vad lånade man (en brand, glödande kol)? Vad sade man, då man ville låna eld? Fick man tacka? Hur forslade man hem de glödande kolen (i en skyffel, en panna, en träsko, i tunder, i torv »som glöder i evighet», ett kol taget mellan ett par stickor, ett kol i kall aska, som man bar i handen)? Har man burit eld med sig ut till arbetet? Hur? Har man någonsin i flera gårdar hämtat eld från ett ock samma håll. Vad troddes därom?

C. Eldar i det fria.

Valljons, fiskares ock jägares eldar (myggdam, myrök)? Vad kallades provisoriska anordningar för upphängning av kokkärl e. d. över en eld i skogen (t. ex. ragål)?

Förekommo lägereldar i skogen av gamla typer (nyding,

nyde, nödeld)? Vilka olika slag av nying voro kända på orten? Se fig. 7. Vad kallades nyingens olika delar (nyd-klabbar, kol, fäst, häl)? Låg den undre stocken direkt på marken? Hade man särskilt namn på nying med tre stockar (urd-gubbnysde)? Förekommo lägereldar konstruerade som jämtsk »nödeld»? Man fäller några träd ock lägger dem avkvistade

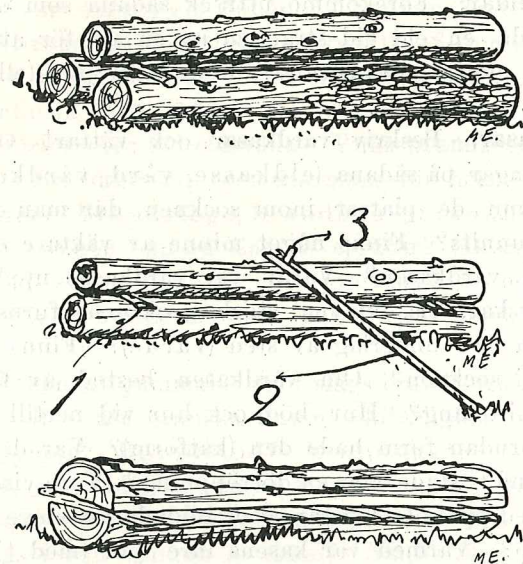

Fig. 7. Tre varianter av nying. 1. Kol. 2. Fäst (hållmaja). 3. Häl.

Skiss av M. Eriksson.

bredvid varandra, hugger skåror tvärsöver alla stockarna på regelbundna mellanrum. Ett nytt lager stockar lägges på tvären över de förra. På deras undersidor äro likadana skåror huggna. Sålunda läggas på varandra två eller tre lager. Man tänder nedtill i ena ändan. Elden söker sig väg efter skåror. Det blir därför jämn eld i hela högen.

Använde man på något sätt de kol, som voro kvar efter den nedbrända nyingen? När använde man nying (vid torvtagning, vid slätter på skogsängar, framför slätterboden)? Finns möjligen något exempel på att nying eller liknande anordning använts inomhus?

Eldar på åkrarna för att bränna upp ogräs, potatisblåster o. dyl.? Eldar för att åstadkomma rök, som skyddade för frost?

Fästeldar ock **bål** (jfr Liungmans frågebok, som på denna punkt är utförlig). Finns ordet »tura» (tända lusteld på torsdagsafton, Rz 764)?

Signaleldar. Förekommo uttryck sådana som »elda båt», d. v. s. tända en eld vid stranden av en sjö för att tillkalla en båt från sjöns andra strand? Eldar som jålp (eller ogagn) vid sjöfart?

Vårdkasar. Beskriv vårdkasar ock vättar! Olika slag av benämningar på sådana (eldkasse, vård, vårdkall, kase, vete)? Nämn de platser inom socknen, där man minns att vårdkasar funnits? Finns något minne av väktare eller vaktstuga invid vårdkasen? Varav var vårdkasen uppbyggd (av ljung, enbuskar, ris, kluvna stockar, oklurna furustammar)? Hade kasen ett underlag av sten (varde)? Finns något sådant kvar i socknen? Om vårdkasen bestod av furu, hade den hög mittstång? Hur hög ock hur vid nertill var vårdkasen? Hurudan form hade den (kåtform)? Var den försedd med järnband? Hade den en dörröppning? Voro vissa stockar försedda med sparade kvistar, som bildade en stege till vårdkasens topp? Varmed var kasens inre fyllt (med tjärtunnor, fururötter, furustubbar, kådskatar, ris ock kvistar)?

D. Övriga mera speciella användningar av eld.

Vad kallades det att med eld sveda av det ludna på en skållad gris? På en plockad fågel (sängla, tjångla)?

Kan ordet eldas användas i betydelsen »sakta uppvärmas» om järn eller stål, som sakta uppvärms i eld, fast ej så att det blir hett?

Hur kallas eldar, som tändas för att röka ut djur ur deras kulor?

Förekomma ord motsvarande; eldtorkas i motsats mot soltorkas?

Meddela andra exempel på hithörande uttryck!

3. Vådeld.

Hur uttryckes begreppet **vådeld**? Eldsvåda (brand, bränna)? Har vådelden tänkts som fiende till eller vara av annat slag än elden på härden? Vilka föreställningar har man haft om »den röda hanen»? Eldfara? Olika slag av vådeld (skorstenseld, soteld, åskeld)? Skogseld? Mordbrand? Hur kallas tomt i byn eller skogsmark, som härjats av eld (bränna, bränsel)?

Hur förfor man vid eldsvåda? Vilka **brandredskap** funnos i gården? Brandredskap gemensamma för hela byn? Deras benämningar? Brandstege, brandhake, brandhink, brandpyts, stötspruta, andra slag av sprutor? Brandsläckningsredskap vid skogseldar (en- eller granruskor, som doppades i vatten)? Hade byältermannen något visst uppdrag vid eldsvådor?

Hade man av gammalt något slags brandförsäkring? Hölls brandsyn (för att granska husens eldfarlighet, brandredskapens duglighet)? Brandstod? Brandvakt?

Medel mot vådeld av mera **magiska** slag? Kunde några droppar mjölk (kvinnomjölk), som stänktes i elden, dämpa den? Urin kastas i den brinnande elden? Skulle man gå runt det brinnande huset med en åsksten (torsvigg)? Vad var det (en stenyxa)? Hade personer, som fötts med segerhuva, särskild förmåga att släcka eld? Vad menas med att binda elden? Skulle man vissa dagar läsa böner eller formler mot eldsvåda? Hur lydde de? Har en röd tupp (jfr »röde hanen») använts på något sätt vid försök att släcka eld?

Ansågos storkbon på taket utgöra ett värksamt skydd mot eldfara? Hade taklök (*Sempervivum tectorum*) samma värkan? Ansågos vissa träd (lövträd) kunna skydda mot eldfara? Vårdträdet? Julkorset? Andra skyddsmedel?

Om några av ovan efterfrågade medel att släcka vådeld kunde komma till användning även vid skogseld, torde detta angivas. Andra vid skogseld förekommande släckningsmetoder av rationellt eller magiskt slag (upphuggning av brandgator,

moteldar, o. s. v.)? Vad betyda orden löpeld, toppeld, jordbrand?

Har man kastat svavel i spisen, då det blivit soteld?

Vilka företeelser har man ansett varsla om eldsvåda (hunden tjuter på visst sätt, man ser syner, lågor över taket o. s. v.)? Kunde någon under uppförandet av ett hus varsla om att det skulle förstöras genom vådeld (det gnistrar om yxan, då syllstockarna knäppas samman)?

Har kol från vådeld (vådeldskol) haft någon särskild användning som botemedel mot sjukdomar? Närmare härom i en senare frågelista om folkmedicin.

4. Eld- och ljusfenomen i naturen (jfr kap. 5).

Åskan, se frågelista nr 4! Klotblixtar, eldklot?

Meteoror och **stjärnskott**? Vad har man ansett dessa företeelser vara? Ha de utgjort varsel? För vad?

Vad menades med drakeldar (draken)? Sken över högar o. dyl., där skatter voro gömda eller meteoror (kometer)?

S:t Elmseld? Vilka andra namn finnas på denna företeelse (enkel och dubbel)? Hur ter sig elden, och vilken betydelse inlägger man i den?

Lyktgubbar och **irrbloss**? Andra namn på denna företeelse (jordmålar, jordjänkare)? Känner man till föreställningen, att dessa ljusfenomen skulle vara andar av sådana, som i livstiden rubbat råmärken?

Lysved? Andra namn (uggleved)? Vad ansåg man den vara?

Lysmaskar? Föreställningar om sådana?

Mareld? Vad känner man om den, och vad troddes den vara? Vilka andra uttryck finnas härför?

5. Folkminnen rörande elden.

Elden som botemedel och skyddsmedel vid sjukdomar skall utförligt behandlas i frågelista om folkmedicin. Se för övrigt

dels ifrågakommande ställen i det föregående, dels Liungmans frågebok! Här meddelas blott några intressantare exempel.

Elden som »naturväsen»? Finnas minnen av folketro om något slags osynligt väsen, som funnits i elden eller bott under spiselhärden eller dylikt? Har tomten föreställts stå i sammanhang med elden? Har man föreställt sig askfisen som något osynligt väsen, som t. ex. förorsakat den lilla virvel, som stundom vid luftdrag uppstår i en askhög? Finns uttrycket »askfisen skjuter», och vad innebär det? Brukar man säga till barn, att askfisen kan ta dem, om de ej akta sig? Andra namn på varelser, som stått i samband med ugn eller härd, ugnsskråmen e. dyl., som man också brukat skrämma barn med? Finnes spår av någon folkföreställning om en vätte, som blåst på elden, då den lågar upp på nytt? Vådelden och »röda hanen», jfr kap. 3!

Finns andra spår av att elden tänkts som en personlig makt? Brukade man t. ex. **offra** något åt elden, t. ex. salt då man spillt mjölk i elden? Har elden i övrigt någon förbindelse med salt? Har man offrat hår, naglar eller mjölk-tänder (»Locke, giv mig en bentand för en gulltand»)? Har man kunnat **förnärma** elden eller **orena** den? Hur kunde det ske, och vilken följd medförde det? Fick man spotta, slå smutsigt vatten e. dyl. i elden? Hur skulle elden försonas eller renas?

Har man vid vissa tider eller tillfällen (såsom vid sjukdom) släckt elden på härden för att skaffa sig ny? Hur tillgick därvid? Fanns det någon sorts eld, som inte fick komma under tak?

Kunde man **förgöra** elden hos någon, så att han icke kunde få den att brinna? På vad sätt skedde detta? Genom åtgärder med veden? Hur kunde denna förgörning hävas?

Fanns den folktron, att barn oroas i sömnen eller väta under sig, om de lekt med elden?

Var det farligt att hämta eld från bakugnen? Hade stulen ved (t. ex. i bakugnen) någon särskild egenskap? Vartill användes **eld av nio slags trä**? Vilka träslag användes?

Finns folketro om födelsemärken, som tolkats som eldmål

(eldsmärken) ock uppfattats som beroende på att modern under havandeskapet skrämtes av eldsvåda?

Ansågs det farligt att i allmänhet eller vid vissa tillfällen, t. ex. vid kolning eller svedjande, nämna orden »eld» eller »hett», ock användes då i stället omskrivande uttryck (röen, varmen, smeden)? Känner man talesätt liknande »ja, du kunde komma dit, där det är hett», om någon använde orden?

Elden som skyddsmedel. Jämför »Folkmedicin»!

Har man ansett, att eld varit ett värksamt skydd för nyfödda barn? Brukade man i elden lägga in en stor vedkubbe, som fick brinna, tils barnet var döpt? Eldkol i badvattnet e. dyl.? Skulle eld lysa (från ett eller två håll) på den nyfödde? Varför?

Har man skyddat kreaturen genom att använda eld i någon form? Brände man något i koskällan (krut, något annat) för att skydda mot angrepp av rovdjur? Släpptes ett glödande eldkol i mjölk, som såldes, för att köparen ej skulle få makt med korna ock förgöra dem? Har fnöskeld haft särskild användning i sådana syften?

Har man haft seden, att ungdomen skulle springa genom valborgsmässoeldarna? Varför gjorde man detta?

Har man tänt eld under sängen hos döende? Har man bränt likhalmen? Kastat ett eldkol efter likkistan?

Har man kastat eld efter tattare, lappar eller tiggare, då de gått ut ur stugan? Efter jägare, som skulle gå ut på jakt? Har man trampat på glöd, kastat eldbränder, fört eld genom föremål, lagt eldkol eller glödande stenar i vatten, o. s. v.? När ock varför?

Hur kommo människor, djur eller föremål i delaktighet av eldens (eldkolets) **avvärjande ock renande kraft**? Hur förhöllo sig de övernaturliga ock de som sett något övernaturligt eller de som ämnade gå årsgång till elden? Har gnideld varit särskilt helig? Eldens användning i lekar? Eldar som magiska medel i övrigt (tända å jordfasta stenar före soluppgången)?

Tydor ock varsel av eld. Ansågs det förebåda främmande eller oväder, om eld brann i sotet på grytan eller i

skorstenen på sådant sätt, att en glödande rand uppstod, som gick uppåt från härden? Har man tagit varsel av röken ur skorstenen vid vissa tillfällen? Vad betydde det, att sot föll ned (»röken slår ner, då det blir blidväder», »bådar lenväder»)?

Fanns benämningen vita elden på ett slags utslag (i ansiktet)? Eller andra namn på »eld»? Hur botades det? Finns benämningen utländska elden eller Antoniuseld (mjöldrygsjuka eller annan sjukdom)? Hur botades den? Finnes benämningen »kalla elden» (kallbrand) eller »flygande elden» (mjältbrand)?

6. Talesätt ock liknelser om elden.

Eldröd (illande röd, ellanste röd, glödanste röd, eldgul, brandgul)?

Eldig i ögonen? Ha eld i stjärten? Springa, som elden vore efter en?

Ur askan i elden? Sitta mellan två eldar? Sitta närmast elden (i fara)? Jag har en gång varit i elden ock bränt mig. Bränt barn skyr elden?

Elden är största tjuven? Elden är god dräng, men dålig husbonde?

Som eld ock vatten?

Steka vid sakta eld?

Kara elden ifrån sig (skydda sig mot obehag)?

Ha egen eld (egen härd)?

Han är så fattig, att inte elden kan brinna i spisen för'n?

Det går upp i rök? Det tar eld i blånorna? Som att tända eld i ene? Det var eld upp i åsarna?

Fyra ting kunna ej döljas: eld, hosta, skabb, kärlek?

Gåtor om elden.